

MODLITWA KOŚCIOŁA
MONOGRAFIE 2

WERSETY
PSALMICZNE
W *PRECES*
GODZIN
KANONICZNYCH

W przededniu 50-lecia powołania przez kard. Karola Wojtyłę Instytutu Liturgicznego w Krakowie książkę tę dedykuję wszystkim jej Profesorom, Wykładowcom, Absolwentom i Studentom.

Ks. Jarosław Superson SAC

**WERSETY PSALMICZNE
W *PRECES*
GODZIN KANONICZNYCH**

STUDIUM HISTORYCZNO-LITURGICZNE

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Recenzenci:

s. dr hab. Adelajda Sielepin CHR, prof. UPJPII
ks. dr hab. Przemysław Nowakowski CM, prof. UPJPII

Redaktorzy serii:

Michał Tomasz Gronowski OSB
ks. Jarosław Superson SAC

Redakcja:

Małgorzata Gadomska
Michał Tomasz Gronowski OSB

Korekta:

Tomasz M. Dąbek OSB

Opracowanie graficzne:

Jan Nieć

Publikacja współfinansowana z dotacji na utrzymanie potencjału badawczego
Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie przyznanej przez
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w roku 2014

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 12/2016, Tyniec, dnia 15.01.2016
✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie pierwsze: Kraków 2015

ISBN 978-83-7354-603-5

© Copyright by Authors and Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

© Copyright for this edition by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37

30-398 Kraków

tel. +48 (12) 688-52-95

tel./fax +48 (12) 688-52-91

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl

www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp.....	15
Rozdział I: Epoka starożytności (30–692).....	35
1. Pierwsze świadectwa modlitwy wstawienniczej.....	35
Święty Paweł, <i>1 List do Tymoteusza</i>	36
Święty Klemens Rzymski, <i>List do Kościoła w Koryncie</i>	37
Święty Justyn, <i>1 Apologia</i>	39
Tertulian.....	40
Święty Cyprian.....	42
<i>Tradycja Apostolska</i>	44
Nowacjan	45
Ambrożyjaster.....	46
2. <i>Officium Divinum</i>	48
<i>Cursus</i> monastyczny, Egipt.....	52
<i>Cursus</i> katedralny w Kapadocji.....	56
<i>Cursus</i> katedralny w Antiochii	57
<i>Cursus</i> katedralny w Jerozolimie	61
<i>Cursus</i> miejsko-monastyczny w Antiochii.....	65
<i>Cursus</i> miejsko-monastyczny w Kapadocji	66
<i>Cursus</i> katedralny w Mediolanie – północna Italia	67
<i>Cursus</i> monastyczny w centralnej i południowej Italii.....	69
<i>Reguła Mistrza</i>	73
<i>Reguła św. Benedykta</i>	74
<i>Cursus</i> monastyczny w Arles i Marsylii, Galia.....	79
<i>Cursus</i> katedralny, część Galii i Hiszpanii pod rządami Franków i Burgundów	82
<i>Cursus</i> katedralny w Arles, Galia.....	84
<i>Cursus</i> monastyczny Kolumbana Młodsze dla opactw zakładanych na kontynencie europejskim	84
Antyfonarz z Bangor	86
Hiszpania	92
Rzym.....	94
Rozdział II: Epoka średniowiecza (692–1517)	101
1. Rzym	102
2. Królestwo Franków.....	105

3. Cesarstwo Zachodnie	107
4. Królestwo Zachodniofrankijskie	118
5. Italia. <i>Cursus ambrozjański</i>	124
6. Hiszpania. <i>Liber horarum</i> z Silos	129
7. Cluny.....	140
8. Reforma papieża Grzegorza VII	144
9. Bazylika św. Jana na Lateranie i <i>Ordo Officiorum Ecclesiae Lateranensis</i> ...	151
10. Oficjum w XII w.	158
11. <i>Ordinarium</i> papieża Innocentego III	163
12. Breviarz rzymsko-franciszkański	177
<i>Breviarium Ordinis Minorum fratrum secundum consuetudinem</i> <i>Sanctae Romanae Ecclesiae anni 1224</i>	181
<i>Ordo Breviarii Fratrum Minorum secundum consuetudinem</i> <i>Romanae Curie</i>	184
<i>Officium Divinum</i> Braci Mniejszych w 1260 r.	192
13. Breviarz kanonika Johanessa de Arwilrego (Ahrweilera).....	202
14. <i>Ordo Officiorum</i> katedry z Lukki	204
15. Hiszpania. <i>Breviarium Gothicum</i>	206
Rozdział III: Epoka nowożytna (1517–1914)	213
1. <i>Collectarium Wawelianum ante 1526</i>	214
2. <i>Breviarium romanum ex sacra potissimum Scriptura et probatis</i> <i>sanctorum historiis collectum et concinnatum –</i> <i>Breviarum sanctae Crucis</i>	220
3. Breviarz Rzymski 1568 r.	224
4. <i>Breviarium Colbertinum</i>	233
5. Przełom XIX i XX w.	235
Rozdział IV: Czasy najnowsze (od 1914 r.)	241
1. Dekret Kongregacji Obrzędów z 1955 r.	244
2. Gaetano kardynał Cicognani	245
3. Papież Jan XXIII i <i>Breviarz Rzymski</i> z 1961 r.	246
4. Komisja Przedprzygotowawcza.....	248
5. Komisja Przygotowawcza	249
6. Sobór Watykański II.....	253
7. Prace redakcyjne nad <i>preces</i>	255
<i>Coetus a studiis XII bis. Schemata nr 229</i>	263
<i>Coetus a studiis IX. Schemata nr 231</i>	266
<i>Coetus a studiis XII bis. Schemata nr 235</i>	267

<i>Coetus a studiis XII bis. Schemata nr 238</i>	275
<i>Coetus a studiis IX. Schemata nr 239</i>	280
<i>Coetus a studiis XII bis. Schemata nr 243</i>	282
<i>Coetus a studiis IX. Schemata nr 245</i>	285
I Synod Biskupów w Rzymie (29 września – 29 października 1967 r.)	286
<i>Coetus a studiis IX. Schemata nr 263</i>	288
<i>Coetus a studiis XII bis. Schemata nr 275</i>	293
<i>Coetus a studiis XII bis. Schemata nr 277</i>	302
<i>Coetus a studiis IX. Schemata nr 284</i>	303
<i>Coetus a studiis IX. Schemata nr 289</i>	304
<i>Coetus a studiis IX. Schemata nr 294</i>	305
<i>Coetus a studiis XII bis. Schemata nr 295</i>	306
<i>Coetus a studiis IX. Schemata nr 296</i>	311
<i>Coetus a studiis XII bis. Schemata nr 298</i>	311
<i>Coetus a studiis XII bis. Schemata nr 309</i>	313
<i>Sacra Congregatio pro Cultu Divino, Commissio specialis ad instaurationem liturgicam absolvendam. Schemata nr 348</i>	317
<i>Coetus a studiis IX. Schemata nr 357</i>	334
8. <i>Liturgia Horarum</i>	335
<i>Tempus Adventus</i>	339
<i>Tempus Nativitatis</i>	340
<i>Tempus Quadragesimae</i>	343
<i>Tempus per annum</i>	345
<i>In sollemnitatibus et festis</i>	358
<i>In commune</i>	363
Zakończenie	369
Bibliografia	375
Summary	415
Indeks biblijny	423
Indeks osób	429

Wykaz skrótów

1. Księgi biblijne Starego i Nowego Testamentu

Ab	– Abdias
Ac	– Actus Apostolorum
Ag	– Aggaeus
Am	– Amos
Ap	– Apocalypsis
Ba	– Baruch
Cn	– Canticum Canticorum
Col	– ad Colossenses epistula
1 Cor	– I ad Corinthios epistula
2 Cor	– II ad Corinthios epistula
Dn	– Daniel
Dt	– Deuteronomium
Ec	– Ecclesiastes
Ecli	– Ecclesiasticus
Eph	– ad Ephesios epistula
1 Es	– I Esdrae liber
2 Es	– II Esdrae liber qui dicitur Nehemias
Est	– Esther
Ex	– Exodus
Ez	– Ezechiel
Gal	– ad Galatas epistula
Gn	– Genesis
Hab	– Habacuc
Heb	– ad Hebraeos epistula
Is	– Isaias
Jb	– Iob
Jc	– Iacobi epistula
Jd	– Iudicum liber
Jdt	– Iudith

Jl	– Ioël
Jn	– Ionas
Jo	– evangelium secundum Ioannem
1 Jo	– I Ioannis epistula
2 Jo	– II Ioannis epistula
3 Jo	– III Ioannis epistula
Jr	– Ieremias
Js	– Iosue
Js	– Iosue
Ju	– Iudae epistula
Lc	– evangelium secundum Lucam
Lm	– Lamentationes, id est Threni
Lv	– Leviticus
1 Mc	– I Machabaeorum liber
2 Mc	– II Machabaeorum liber
Mic	– Michaeas
Ml	– Malachias
Mr	– evangelium secundum Marcum
Mt	– evangelium secundum Matthaeum
Nh	– Nahum
Nm	– Numeri
Os	– Osee
1 Par	– I Paralipomenon liber
2 Par	– II Paralipomenon liber
Ph	– ad Philippenses epistula
Phl	– ad Philemonem epistula
Pro	– Proverbia
Ps	– Psalmorum liber
1 Pt	– I Petri epistula
2 Pt	– II Petri epistula
Rm	– ad Romanos epistula
1 Rg	– I Regum liber (I Samuel)
2 Rg	– II Regum liber (II Samuel)
3 Rg	– III (I) Regum liber
4 Rg	– IV (II) Regum liber
Rt	– Ruth
Sap	– Sapientia
Sph	– Sophonias
Tb	– Tobias
1 Th	– I ad Thessalonicenses epistula

- 2 Th – II ad Thessalonicenses epistula
 1 Tm – I ad Timotheum epistula
 2 Tm – II ad Timotheum epistula
 Tt – ad Titum epistula
 Zc – Zacharias

2. Skróty bibliograficzne

- AAS – „Acta Apostolicae Sedis”, Roma 1909 →
 ACr – „Analecta Cracoviensia”, Kraków 1969 →
 Aev – „Aevum”, Milano 1927 →
 AFrH – „Archivum franciscanum historicum”, Firenze–Grottaferrata (Roma) 1908 →
 AK – „Ateneum Kapłańskie” Włocławek 1909 →
 ALW – „Archiv für Liturgiewissenschaft”, Regensburg 1950 →
 Amb – „Ambrosius. Rivista di pastorale ambrosiana”, Milano 1924 →
 ArNIL – Archiwum Niemieckiego Instytutu Liturgicznego w Trewirze
 Asp – „Asprenas” (od 1970 podtytuł „Rivista di scienze theologiche”), Napoli 1953–1988, Roma 1989 →
 AST – „Analecta sacra tarraconensia”, Barcelona 1925 →
 BCRSer – Biblioteca di Cultura Religiosa. Seconda serie
 BELS – Bibliotheca Ephemerides Liturgicae Subsidia
 BIF – Biblioteka Instytutu Franciszkańskiego
 CCCM – Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis, Turnholti 1966 →
 CCist – „Collectanea Cisterciensia”, Roma 1934/35–45, Westmalle 1946 →
 CChL – Corpus Christianorum series latina
 CECSL – Consilium ad exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia
 CivCat – „La civiltà cattolica”, Roma 1850 →
 CSEL – Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum
 CT – „Collectanea Theologica”, Warszawa 1949/50 →
 DE – *Dizionario ecclesiastico*, red. A. MERCATI, A. PELZER, red. główny A.M. BOZZONE, t. 1–3, Torino 1953–1958
 DPa – „Dissertationes Paulinorum”, Kraków 1989 →
 DPLR – *Dizionario pratico di liturgia romana*, red. R. LESAGE, prefazione di E. DANTE, Prefetto delle Ceremonie Pontificie e Sostituto della S. Congregazione dei Riti, tłum. MONACI BENEDETTINI DELL’ABAZIA DI FINALPA, Roma 1956

- DWCH – Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim
- EcO – „Ecclesia orans”, Roma 1984 →
- EDIL – *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae*, t. 1–3, composuit et indice auxit R. KACZYNSKI a studiis S. CONGREGATIONIS PRO CULTU DIVINO, Torino 1976 →
- EK – *Encyklopedia Katolicka*, t. 1–20, Lublin 1973 →
- EL – „Ephemerides liturgicae”, Roma 1887 →
- Ełc. Stud. Teol. – „Ełckie Studia Teologiczne”, Ełk 2000 →
- EP – *Enciclopedia della preghiera*, red. C. ROSSINI, P. SCIADINI, Città del Vaticano 2007
- FStud – „Franciscan Studies”, St. Bonaventure: FEC 1924 →
- Gr – „Gregorianum”, Roma 1920 →
- HS – „Hispania Sacra”, Barcelona, Madrid 1948 →
- Ir – „Irénikon”, Amay 1926–1945, Chevetogne 1946 →
- JL – „Jucunda laudatio. Rassegna gregoriana”, Venezia 1963 →
- JLW – „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft”, Münster 1921–1941
- KKK – *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994
- KL – Konstytucja o Liturgii Świętej
- KO – Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym
- LJb – „Liturgisches Jahrbuch”, Münster 1951 →
- LMD – „La Maison-Dieu”, Paris 1945 →
- LThK – *Lexikon für Theologie und Kirche*, red. W. KASPER i in., t. 1–11, Freiburg–Basel–Wien, 1993–2001
- LO – Lex Orandi
- LitS – „Liturgia Sacra”, Opole 1995 →
- Mansi – *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, wyd. J.D. MANSI i in., t. I–LX, Florentiae 1759 →, reprint: Paris–Leipzig 1901–1927
- MF – „Miscellanea francescana” (1886–1935, „Miscellanea francescana di storia, di lettere, di arti”), Foligno 1886–1891, Assisi 1892–1935, Roma 1936 →
- MLCT – Monumenta Liturgica Concilii Tridentini
- MLP – Monumenta Liturgica Piana
- MSIL – Monumenta Studia Instrumenta Liturgica
- MThZ – „Münchener theologische Zeitschrift”, München 1950 →
- Not – „Notitiae”, Città del Vaticano 1965 →
- OBT – Opolska Biblioteka Teologiczna
- OC – „Oriens christianus”, Roma–Wiesbaden 1901 →

- OCA – *Orientalia christiana analecta*
- OCP – „*Orientalia christiana periodica*”, Roma 1923 →
- OWLG – Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin
- PG – *Patrologiae cursus completus. Series Graeca I–CLXI*, ed. J.P. MIGNE, Paris 1857–1866
- PL – *Patrologiae cursus completus. Series Latina I – CCXVII, Indices I – IV*, ed. J.P. MIGNE, Paris 1878–1890
- POK – Pisma Ojców Kościoła
- PreCh – „*Premislia Christiana*”, Przemyśl 1987 →
- PSP – Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy
- RBen – „*Revue bénédictine*” (1884/85–1889, „*Messenger des fidèles*”), Maredsous 1884/85 →, Bruxelles–Paris, 1931–1933, Anvers 1934 →
- RBL – „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*”, Kraków 1948 →
- RHE – „*Revue d’histoire ecclésiastique*”, Louvain 1900 →
- RHR – „*Revue de l’histoire des religions*”, Paris 1880 →
- RiL – „*Rivista Liturgica*”, Torino 1914/1915 →
- RiPL – „*Rivista di pastorale liturgica*”, Brescia 1963 →
- RJKG – „*Römisches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana*”, Wien–München–Tübingen 1989 →
- RSa – „*Resovia Sacra*”, Rzeszów 1994 →
- RSPT – „*Revue des sciences philosophiques et théologiques*”, Kain 1907–1911, Paris 1912–1941/42, Paris 1947 →
- RSR – „*Recherches de science religieuse*”, Paris 1910 →
- RTAM – „*Recherches de théologie ancienne et médiévale*”, Louvain 1929–1940, 1946 →
- RTK – „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” (od 1991/1992 „*Roczniki Teologiczne*”), Lublin 1949 →
- SA – *Studia Anselmiana*
- SC – „*La Scuola cattolica*”, Milano 1873 →
- SCh – *Sources Chrétiennes*
- SE – „*Sacris erudiri*”, Steenbrugge 1948 →
- SFr – „*Studi francescani*”, Firenze 1903 →
- SLov – „*Studia loviciensia*”, Łowicz 1999 →
- SMon – „*Studia monastica*”, Barcelona 1959 →
- ST – *Studi e testi*
- StS – *Studia Silensia*
- STV – „*Studia Theologica Varsaviensia*”, Warszawa 1963 →

- TPatr – „Teologia patrystyczna”, Poznań 2004 →
- VD – BENEDICTUS XVI, Adhortatio apostolica postsynodalis *Verbum Domini*, 30.VIII.2010.
- VoxP – „Vox Patrum”, Lublin 1981 →
- WST – „Warszawskie Studia Teologiczne”, Warszawa 1982 →
- ZKTh – „Zeitschrift für katholische Theologie”, Innsbruck–Wien 1877
→
- ŻMT – Źródła Myśli Teologicznej
- ŻrMon – Źródła Monastyczne

Wstęp

Tytuł opracowania *Wersety psalmiczne w preces godzin kanonicznych. Studium historyczno-liturgiczne* wskazuje na relację między Biblią i liturgią, a konkretnie na obecność słowa Bożego (Księgi Psalmów) w *preces* oficjum.

Sobór Watykański II w *Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym* orzekł, że prawdy objawione przez Boga zostały umieszczone i zaprezentowane na piśmie pod natchnieniem Ducha Świętego. W księgach Starego i Nowego Testamentu, których autorem pierwszorzędym jest Bóg, a przyjętych przez Kościół jako święte i kanoniczne, została wyrażona prawda dla naszego zbawienia¹. Kościół zaś nie tylko otacza szacunkiem Boże Pismo, ale wręcz karmi się nimi² i pouczony Duchem Świętym głębiej rozumie je i podaje jako pokarm³.

Natomiast papież Benedykt XVI w adhortacji *Verbum Dei* przytacza zapis z *Konstytucji o Liturgii Świętej*, że: „Pismo Święte ma doniosłe znaczenie w sprawowaniu liturgii. Z niego bowiem pochodzą czytania, które wyjaśnia się w homilii, oraz psalmy przeznaczone dla śpiewu. Z niego czerpią natchnienie i ducha prośby, modlitwy i pieśni liturgiczne. W nim też trzeba szukać sensu czynności i znaków”⁴ i wykładnię, że Chrystus „jest obecny w swoim słowie, bo gdy w Kościele czyta się Pismo Święte, On sam przemawia”⁵. Podkreśla w ten sposób, że słowo Boże w liturgii ma uprzywilejowaną przestrzeń i dlatego postuluje, aby „pojąć i wykorzystać zasadniczą wartość, jaką czynność liturgiczna ma dla zrozumienia słowa Bożego”⁶. W tej uprzywilejowanej przestrzeni, jaką jest liturgia – papież umieszcza i dostrzega *sakramentalność słowa Bożego*, którego zgłębiany sens może być pomocą w zrozumieniu jednolitości tajemnicy Objawienia. Ta *sakramentalność słowa* jest rozumiała przez analogię do obecności Chrystusa pod eucharystycznymi postaciami chleba i wina⁷.

¹ Por. KO 11, 16.

² Por. tamże 21.

³ Por. tamże 23.

⁴ KL 24.

⁵ tamże 7.

⁶ VD 52.

⁷ Por. tamże 56.

Księga Psalmów umieszczona w Starym Testamencie, ukazuje głęboki i autentyczny dialog narodu wybranego z Bogiem, zapisany w poszczególnych pieśniach, oddając pobożność tego ludu, a zarazem przybliżając zbawczy plan Boga⁸, od stworzenia świata „aż do czasu pełni Chrystusowej i wielkiej eschatologicznej przemiany”⁹. Z kolekcji Pism starotestamentalna Księga Psalmów jest najczęściej cytowana w Nowym Testamencie. Znalazło to wyraz w formie ich 53 literalnych cytatów psalmicznych i licznych alegorycznych interpretacji. Jednocześnie w Nowym Testamencie widzimy tendencje do chrystianizacji psalmów, czy to w formie „oddolnej”, gdy niektóre psalmy są cytowane przez Jezusa Chrystusa, czy też w formie „odgórnej”, gdy literalny zapis psalmu mówiący o Bogu został odniesiony do Chrystusa¹⁰.

Od początku uformowania się w Kościele *Officium*, a następnie poprzez kolejne jego ewolucje, psalmy zanoszone w czasie poszczególnych kanonicznych godzin stanowią dominującą ich część. Są cechą charakterystyczną, stanowią niejako fizjonomię *Officium*¹¹. Te wspaniałe pieśni ze Starego Testamentu unoszą ku Bogu, budzą pobożne uczucia, pobudzają do dziękczynienia, niosą pociechę i otuchę, poruszają serca śpiewających je i słuchających¹². Dla modlącego się nimi, śpiewającego Kościoła już u jego początków stały się jego głosem wznoszonym do Boga. Doszukiwano się też w nich głosu Chrystusa zanoszonego do Boga Ojca czy też mowy Boga Ojca do Chrystusa¹³. Psalmi nie tylko były i są obecne w psalmodii *Officium*, dzisiaj rozłożonej na cztery tygodnie, ale także występują w antyfonach i czytaniach. Do czasu ogłoszenia po Soborze Watykańskim II księgi *Liturgii Godzin* wersety z psalmów stanowiły część elementu *Officium* zwanego *preces*.

Kluczowym terminem w tytule pracy są wersety pochodzące z Księgi Psalmów. Wersety psalmiczne już w epoce starożytnej Kościoła zostały umieszczone w strukturze modlitw nazywanych godzinami kanonicznymi (inne ich nazwy: *Officium Divinum*, *preces canonicae* czy *opus Dei*), czyli

⁸ Por. A. STACHOWIAK, *Księga Psalmów*, [w:] *Wstęp do Starego Testamentu*, red. L. STACHOWIAK, *Wstęp do Pisma Świętego*, t. 2, Poznań 1990, s. 363–372.

⁹ *Wstęp do Księgi Psalmów*, [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich. Wydanie piąte na nowo opracowane i poprawione, Poznań 2003, s. 572.

¹⁰ Por. A. TRONINA, *Teologia psalmów. Wprowadzenie do lektury Psalterza*, *Jak zrozumieć Pismo Święte*, t. 8, Lublin 1995, s. 137–145.

¹¹ Por. N. FANTINI, *L'uso della Bibbia nella liturgia: Liturgia delle Ore*, [w:] *La Bibbia nella liturgia. Atti della XV Settimana di Studio dell'Associazione Professori di Liturgia. Sassone Frattocchie (Roma): 18-22 agosto 1986*, *Studi di Liturgia – Nuova serie*, t. 15, red. ASSOCIAZIONE PROFESSORI DI LITURGIA, Genova 1987, s. 75.

¹² Por. OWLG 100; 103.

¹³ Por. tamże 109.

przeznaczonych do zanoszenia przez Lud Boży podczas konkretnej chwili dnia. Wersety psalmiczne umieszczono w części określonej *preces*. Należy jednak pamiętać, że *preces* podlegały przez wieki zmianom i nie tylko wersety psalmiczne były ich elementem składowym. Miały one w *Officium Divinum* realizować naukę św. Pawła Apostoła (por. 1 Tm 2,1–4) o zanoszeniu do Boga modlitw za wszystkich ludzi i zazwyczaj miały charakter pokutny, a współcześnie dla niesporów są to *preces* o charakterze *intercessiones*, zaś dla jutrzni *invocationes*¹⁴.

Problematyka podjętego studium i jej aktualność dotyczy życia w Kościele i życia Kościoła. Do wielu różnych zadań Kościoła należy nieustanne głoszenie słowa Bożego, które w liturgii ma miejsce uprzywilejowane. To właśnie w liturgii, w której mamy do czynienia z Bożym zstępowaniem (aspekt katabatyczny) i ludzkim wstępowaniem (aspekt anabatyczny), zachodzi rozmowa między Bogiem a człowiekiem, między ludem Bożym – Kościołem a Bogiem¹⁵. Treścią tego dialogu jest słowo Boże otrzymane, a następnie wewnątrznie przyjęte i wyartykułowane jako modlitwa całego Ludu Bożego, a w nim pojedynczego wiernego. Zastosowane podczas sprawowania godzin kanonicznych wersety psalmiczne uczą, jak Kościół korzysta ze słowa Bożego, czym karmi wiernych Chrystusa, a zarazem jaką modlitwę wkłada w usta konkretnego zebranego zgromadzenia, które wyznaje swoją wiarę. Poznanie tego otrzymanego od Boga słowa, które jest zawarte w wersetach psalmicznych, jego zharmonizowanie z modlitwą ludzkiego serca i wyrażenie go przez wiernego jako własne¹⁶ to nieustanna i zawsze aktualna problematyka zadana zarówno poszczególnym wiernym, jak i Kościołowi, który w liturgii jak Oblubienica chce przemawiać do Oblubieńca. Dodatkowo *preces* mogą inspirować do modlitwy, pomóc w budowaniu własnych, indywidualnych modlitw przez wiernych w duchu modlitw przyjętych i podanych przez Kościół¹⁷.

Prace badawcze nad liturgią katolicką, a w tym i liturgią brewiarzową, zaprezentowane pod koniec XIX w., w czasie prężnie działającego ruchu liturgicznego oraz po Soborze Watykańskim II sprawiły, że wiele liturgicznych schematów i zawartych w nich formuł ujrzało światło dzienne, przyczyniając się też do odpowiedzi na nurtujące Kościół w XX w. pytanie o istotę liturgii. O oficjum brewiarzowym monografie i podręczniki przed ogłoszeniem *Liturgia Horarum* pisali tacy autorzy, jak: Suitbert Bäumer, Pierre

¹⁴ Por. tamże 182; R. LEIKAM, *La Liturgia delle Ore nel rito romano*, [w:] *Scientia liturgica. Manuale di Liturgia*, red. A.J. CHUPUNGO, t. 5, *Tempo e spazio liturgico*, Casale Monferrato 1998, s. 118; V. RAFFA, *Pregheiera dei fedeli - invocazioni - intercessioni*, RiL R. LXXIV (1987), s. 130–136.

¹⁵ Por. KL 33; M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, tłum. i oprac. L. BALTER, *Amateca. Podręczniki teologii katolickiej*, t. 10, Poznań 1999, s. 11.

¹⁶ Por. KKK 1176.

¹⁷ Por. DWCH 2, OWLG 188.

Batiffol, Johannes Brinktrine, Camille Callewaert, Antoni Nowowiejski, Joseph Pascher, Vincenzo Raffa, Mario Righetti, Pierre Salmon, Casimiro Sánchez Aliseda¹⁸. Wszyscy wymienieni autorzy w swoich dziełach mówią o *preces* i zazwyczaj poświęcają im jakiś podrozdział. Przedstawiając swój wykład o historii brewiarza, zatrzymują się na stwierdzeniu o obecności wersetów psalmicznych w *preces*, podpierając tę konstatację jednym lub kilkoma przykładami, jednak nie wyjaśniają ich znaczenia w samej modlitwie a tym bardziej nie wykazują ewolucji tych wersetów. Wyjątkowymi dziełami opublikowanymi w tamtych czasach, które podają nam konkretny model *preces*, są edycje krytyczne. *Antiphonarium Benchorense* powstało pod koniec VII w.; zostało opracowane przez Fredericka Edwarda Warrena, a dotyczy liturgii sprawowanej w klasztorze zachowującym *Regułę* świętego Kolumbana¹⁹. Dzieło *Manuale ambrosianum ex Codice saec. XI olim in usum Canonicae Vallis Travaliae* wydane przez Marco Magistrettiego prezentuje liturgię ambrojańską, zanim została poddana wpływom monastyczno-karolińskim²⁰. Wilhelm Meyer w *Die Preces der mozarabischen Liturgie* wykazał 143 kompozycje *preces* w *Breviarium Gothicum*²¹.

Także po Soborze Watykańskim II powstała szeroka gama podręczników i dysertacji na ten temat. Dzieła te przybliżyły czytelnikowi historyczny rozwój godzin kanonicznych sprawowanych przez Kościół, jak i promulgowaną po ostatnim soborze nową ich formę zwaną *Liturgia Horarum*. Z tej obszernej bibliografii warto wymienić takich autorów, jak: Paul Bradshaw,

¹⁸ Por. S. BÄUMER, *Historie du Bréviare*, t. 1–2, tłum. R. BIRON, Paris 1905; P. BATIFFOL, *Historie du Bréviare romain*, Paris 1895; G. BRINKTRINE, *Il Breviario romano*, tłum. G. SÖLCH, Roma 1946; C. CALLEWAERT, *Liturgicae Institutione: tractatus secundus de Breviarii Romani Liturgia*, Brugis 1931; A. NOWOWIEJSKI, *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, t. 4, cz. 2, *Officjum brewiarzowe*, Płock 1916; J. PASCHER, *Das Stundengebet der Römischen Kirche*, München 1954; V. RAFFA, *La liturgia delle ore*, Biblioteca di scienze religiose. Sezione III, Liturgia, t. 3, Brescia 1959; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, t. 2, *L'anno liturgico. Il breviario con 84 illustrazioni*, Milano 1955; P. SALMON, *L'Office divin. Histoire de la formation du bréviaire*, LO, t. 27, Paris 1959; TENŽE, *Le prière des heures*, [w:] *L'Église en prière. Introduction à la Liturgie*, red. A.G. MARTIMORT, Paris–Tournai–Rome–New York 1965³, s. 807–902; TENŽE, *L'Office divin au Moyen Âge. Histoire de la formation du bréviaire du IXe au XVIe siècle*, LO, t. 43, Paris 1967; C. SANCHEZ ALISEDA, *El Breviario romano, estudio histórico-litúrgico sobre el oficio divino*, Madrid 1951.

¹⁹ Por. *The Antiphonary of Bangor in Early Irish manuscript in the Ambrosian library at Milan*, oprac. F.E. WARREN, cz. 1, Henry Bradshaw Society, t. 4, London 1893; *The Antiphonary of Bangor in Early Irish manuscript in the Ambrosian library at Milan*, oprac. F.E. WARREN, cz. 2, Henry Bradshaw Society, t. 10, London 1895.

²⁰ Por. *Beroldus sive Ecclesiae Ambrosianae Mediolanensis kalendarium et ordines saec. XII*, red. M. MAGISTRETTI, Mediolani 1894; *Manuale ambrosianum ex Codice saec. XI olim in usum Canonicae Vallis Travaliae*, red. M. MAGISTRETTI, t. 1–2, Monumenta Veteris Liturgiae Ambrosianae, t. 2–3, Mediolani 1905.

²¹ Por. W. MEYER, *Die Preces der mozarabischen Liturgie*, Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Neue folge, t. 15, nr 3, Berlin 1914.

Stanislaus Campbell, Armando Cuva, Arturo Elberti, Rinaldo Falsini, Władysław Głowa, Bogusław Nadolski, Jordi Pinell, Vincenzo Raffa, Stefano Rosso, Robert Taft²², i prace zbiorowe: *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla Liturgia*, t. 4: *La Liturgia e il tempo*; *La celebrazione nella Chiesa*, t. 3: *Ritmi e tempi della celebrazione*; *Lebendiges Stundengebet. Vertiefung und Hilfe*; *Liturgia delle Ore. Documenti ufficiali e Studi*; *Liturgia delle ore. Tempo e rito. Atti della XXII Settimana di Studio dell'Associazione Professori di Liturgia*; *Mysterium Christi. Podręcznik liturgiki ogólnej i szczegółowej*, t. 5: *Liturgia uświęcenia czasu*; *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin: dzieje i teologia*; *Scientia liturgica. Manuale di Liturgia*, t. 5: *Tempo e spazio liturgico*²³. Pojawiły się także w tym czasie numery czasopism, takich jak „La Maison-Dieu” w 1971 i 1980 r., „Ateneum Kapłańskie” w 1985 r., „Rivista liturgica” w 2006 r., „Rivista di Pastorale Liturgica” w 2014 r., poświęcone specjalnie *Liturgii Godzin*²⁴.

²² Por. P. BRADSHAW, *Daily Prayer in the Early Church. A Study of the Origin and Early Development of the Divine Office*, Alcuin Club Collections, t. 63, London 1981; S. CAMPBELL, *From Breviary to the Liturgy of the Hours. The Structural Reform of the Roman Office 1964–1971*, Collegeville, Minnesota 1995; A. CUVA, *La Liturgia delle Ore. Note teologiche e spirituali*, BELS, t. 4, Roma 1975; A. ELBERTI, *Canto di lode per tutti i suoi fedeli. Origini e sviluppo della Liturgia delle Ore in Occidente*, L'abside. Saggi di teologia, t. 60, Cinisello Balsamo 2011; R. FALSINI, *La Liturgia delle Ore. Struttura e spirito del nuovo Ufficio*, Milano 1973; W. GŁOWA, *Modlitwa liturgiczna. Liturgia godzin*, Przemyśl 1996; B. NADOLSKI, *Liturgika*, t. 2, *Liturgia i czas*, Poznań 2013²; J. PINELL, *La Liturgia delle Ore*, Roma 1983³; TENŽE, *Liturgia delle ore*, [w:] *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla Liturgia*, red. PROFESSORI DEL PONTIFICIO ISTITUTO LITURGICO S. ANSELMO DI ROMA, dyr. I. SCICOLONE, t. 5, Genova 1996; V. RAFFA, *La nuova Liturgia delle Ore*, Milano 1971; TENŽE, *La Liturgia delle Ore. Presentazione storica, teologica e pastorale. III edizione riveduta e ampliata*, Collana di teologia e di spiritualità, t. 8, Milano 1990; S. ROSSO, *Il segno del tempo nella liturgia. Anno liturgico e Liturgia delle Ore*, Torino 2002; R.F. TAFT, *La Liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio e il suo significato per oggi*, tłum. S. STAFFUZZA, Pubblicazioni del Centro Aletti, Roma 2001.

²³ Por. A.G. MARTIMORT, *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla Liturgia. Edizione rinnovata*, t. 1, *Principi della Liturgia*, tłum. A. BIAZZI, Brescia 1995²; *La celebrazione nella Chiesa*, red. D. BOROBIO, tłum. M. GALIZZI, wyd. CENTRO CATECHISTICO SALESIANO DI RIVOLI, t. 3, *Ritmi e tempi della celebrazione*, Torino 1994; *Lebendiges Stundengebet. Vertiefung und Hilfe*, red. M. KLÖCKENER, H. RENNINGS in Verbindung mit dem Liturgischen Institut Trier, Freiburg–Basel–Wien 1989; *Liturgia delle Ore. Documenti ufficiali e Studi*, Quaderni di Rivista Liturgica, t. 14, Torino-Leumann 1972; *Liturgia delle ore. Tempo e rito. Atti della XXII Settimana di Studio dell'Associazione Professori di Liturgia*, Susa (TO), 29 agosto – 3 settembre 1993, BELS, t. 75, Roma 1994; *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin: dzieje i teologia. Księga pamiątkowa wydana z okazji 10-lecia święceń biskupich Ks. Dra Stefana Cichego, biskupa legnickiego i przewodniczącego Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski*, red. H.J. SOBECZKO, OBT, t. 104, Opole 2008; *Mysterium Christi. Podręcznik liturgiki ogólnej i szczegółowej*, red. W.J. ŚWIERZAWSKI, współred. A. SIELEPIN, t. 5, *Liturgia uświęcenia czasu*, Zawichost–Kraków–Sandomierz 2013; *Scientia liturgica. Manuale di Liturgia*, red. A.J. CHUPUNGO, t. 5, *Tempo e spazio liturgico*, Casale Monferrato 1998.

²⁴ Por. LMD (1971) nr 105, *La Liturgie des Heures, le renouveau de l'office divin*; LMD (1978) nr 135, *Prier en Eglise*; LMD (1980) nr 143, *Richesse de piere des heures*; AK R. LXXV, t. 100 (1983) z. 3 (445), *Liturgia Godzin I*; AK R. LXXV, t. 101 (1983) z. 1 (446). *Liturgia*

W wymienionych publikacjach autorzy mówią o *preces*, często przypominają ich pochodzenie, ewolucje, modele, wymieniają elementy składowe – jakie były i jakie są współcześnie, określają liczbę prośb we współczesnych *preces*, sposoby ich artykułowania w zgromadzeniu, wskazują na zanoszącego je, na to, do kogo są adresowane, czego uczą i do czego inspirowują, opisują dialog, jaki dzięki nim się toczy między wspólnotą a Bogiem. Czytelnik tych publikacji może także na ich podstawie dostrzec zależność zachodzącą w *preces* między *lex orandi* i *lex credendi*, a także zobaczyć, jaka antropologia jest przybliżana modlącym się nimi. Nieczęsto w tych publikacjach komentowane *preces*, ich poszczególne formuły, są poddane szczególnej analizie.

W żadnej z wymienionych publikacji nie ma rozdziału, podrozdziału czy nawet małej części zatytułowanej: „Wersety psalmiczne w *preces* godzin kanonicznych”. Badania dotyczące godzin kanonicznych sprawowanych w Kościele jeszcze nie zaowocowały monografią na temat różnych typów *preces*, które są znane historii liturgii, ani monografią prezentującą ich źródła. W 1986 r. odbyło się w Rzymie sympozjum pt. „Biblia w liturgii”, podczas którego Natanaele Fantini przedstawił wykład zatytułowany „Stosowanie Biblii w liturgii: Liturgia Godzin”, w którym chociaż mówił o psalmach, to odnotował ich obecność jedynie w psalmodii²⁵. W studium nad euchologią prezentacja jej źródeł jest badaniem zasadniczym. Uwidocznienie w euchologii cytacji czy aluzji biblijnych to wykazanie jej źródeł pierwszorzędnych²⁶. Brakuje publikacji, która wskazywałaby źródła współczesnych *preces* umieszczonych w *Liturgia Horarum*, a następnie podała do nich komentarz, przybliżając w ten sposób czytelnikowi ich bogactwo teologiczne²⁷ i zawarty w nich potencjał formacyjny, a przecież ich teraźniejszy system, cykliczny i zmienny, przewiduje rotację ok. 2 tys. formuł w ciągu roku²⁸. Wykazując biblijne źródła dla *preces*, otworzona zostałaby możliwość zmierzenia się z zagadnieniem, jak słowo znane z Pisma

Godzin II; RiL R. XCIII (2006), *Quando a pregare è la Chiesa*; RiPL R. LII (2014) nr 306, *La riforma tra principi e prassi: la Liturgia delle Ore*.

²⁵ Por. N. FANTINI, *L'uso della Bibbia nella liturgia: Liturgia delle Ore*, [w:] *La Bibbia nella liturgia*, s. 75–81.

²⁶ Por. R.L. DE ZAN, *Interpretazione delle fonti*, [w:] *Scientia liturgica. Manuale di Liturgia*, red. A.J. CHUPUNGO, t. 1, *Introduzione alla liturgia*, Casale Monferrato 1998, s. 383.

²⁷ Jarosław Superson przedstawił *preces* dla I nieszporów uroczystości Jezusa Chrystusa Króla Wszechświata. *Preces* te mają źródła biblijne, liturgiczne i z magisterium. Przy ich pomocy zostały następnie przedstawione zawarte w nich treści teologiczne. Por. J.A. SUPERSON, *I Nieszpory uroczystości Jezusa Chrystusa Króla Wszechświata w „Liturgia Horarum”*. Źródła – historia – teologia, Kraków 2007, s. 49–73.

²⁸ Por. V. RAFFA, *Le intercessioni di Lodi e Vesperi*, EL R. LXXXVI (1972), s. 41.

Świętego nabiera nowego i skutecznego znaczenia z racji jego obecności w konkretnej celebracji²⁹.

Niedawno w serii Monumenta Studia Instrumenta Liturgica wydana została publikacja, która zasługuje na szczególną uwagę. Nosi ona tytuł *Las preces de la „Liturgia Horarum”*. *Una aproximación teológico-litúrgica a los formularios pascuales*, a jej autorem jest znany hiszpański teolog Félix María Arocena Solano. Jest to jedna z nielicznych prac, które w tytule mają termin *preces*. W książce tej znajdziemy nie tylko opracowanie historyczne *preces* od czasu ruchu liturgicznego po ogłoszenie *Ogólnego wprowadzenia do Liturgii Godzin*, ale także informacje o pracach redakcyjnych nad nimi i analitycznym badaniu formuł *preces* przypisanych na Okres Wielkanocny, jak również przegląd ich treści i dostrzeżonych przez autora ich źródeł. Dzieło podaje także releksję *preces* w znanej dzisiaj zasadzie teologicznej *lex credendi – lex orandi – lex vivendi*. Wśród osiągnięć rodzimych badaczy należy wskazać owoce pracy prof. Jerzego Stefańskiego. Polskiemu czytelnikowi przedstawił on, jak przebiegały prace redakcyjne nad liturgiczną księgą *Liturgia Horarum* i nad zawartymi w niej *preces*³⁰. Natomiast prawdopodobnie jedyną polską publikacją mającą w tytule termin *preces* jest praca prof. Jana Decyka. Nosi ona tytuł: *Chrystus nadzieją wierzących. Modlitwy za zmarłych w preces Nieszporów na każdy dzień*³¹. Autor skrupulatnie wykazał i poddał analizie prośby za zmarłych zanośzone przez Kościół w Liturgii Godzin w ciągu roku, podkreślając więź łączącą Kościół pielgrzymujący z tymi, którzy zasnęli w Chrystusie. Dało to możliwość uwidocznienia chrystologii i eschatologii zawartych w tych prośbach. Niemniej jednak w publikacji tej brak rozdziału poświęconego źródłom omawianych wezwań.

Prace naukowe dotyczące *preces* zazwyczaj do tej pory były przedstawiane w sposób częściowy w różnych opracowaniach historycznych i teologicznych, bądź też wykazywano ich obecność przy okazji wydania krytycznego jakiejś czcigodnej liturgicznej księgi. Do tej pory brak monografii, która przedstawiałaby ich obecność w godzinach kanonicznych na przestrzeni wieków. Dlatego w niniejszej dysertacji zwrócono uwagę na świa-

²⁹ Por. M. AUGÉ, *W poszukiwaniu metody hermeneutycznej w liturgii*, STV R. XLIX (2011) nr 1, s. 67.

³⁰ Por. J. STEFAŃSKI, *Liturgia w odnowie. Z okazji 60-lecia urodzin ks. J. Stefańskiego, wybór artykułów, wstęp oraz zestaw bibliografii*, oprac. K. KONECKI, Gniezno 2000, s. 210–230; TENŻE, *Prace redakcyjne nad posoborową księgą „Liturgii godzin”. Konspekt historyczny*, [w:] *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin: dzieje i teologia. Księga pamiątkowa wydana z okazji 10-lecia święceń biskupich Ks. Dra Stefana Cichego, biskupa legnickiego i przewodniczącego Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski*, red. H.J. SOBECZKO, Opole 2008 s. 115–136; TENŻE, „*Preces*” jutrzni i nieszporów w posoborowej księdze *Liturgii Godzin. Kwestie redakcyjne*, [w:] *In persona Christi. Księga na 80-lecie profesora Czesława Bartnika*, t. 1, red. K. GÓZDZ, Lublin 2009, s. 991–1002.

³¹ Por. J. DECYK, *Chrystus nadzieją wierzących. Modlitwy za zmarłych w preces Nieszporów na każdy dzień*, Warszawa 2008.

dectwa *preces* w różnych epokach Kościoła ze szczególnym uwzględnieniem wersetów psalmicznych w nich występujących.

Wśród nowości, które przynosi polskiemu czytelnikowi lektura niniejszej dysertacji, dla lepszego poznania wersetów psalmicznych zawartych w *preces* godzin kanonicznych w poszczególnych epokach Kościoła są również teksty źródłowe i opracowania:

- zapis *preces* zostawiony w *Antyfonarzu z Bangor*, irlandzkim i kolumbijskim dziedzictwie liturgicznym;

- świadectwo dwóch form *preces* zawartych w *Liber officialis* Amalarego z Metz;

- tekst *Orationes maiores sive Preces ad Laudes matutinas et ad Vesperas dicendae* z IX w., które składają się z wezwania i wersetu psalmicznego. W ich zapisie jest umieszczona znana nam dobrze i praktykowana także współcześnie modlitwa za wiernych zmarłych: *Wieczny odpoczynek daj im Panie* – formuła pochodząca ze środowiska semickiego;

- zapis dwóch form *preces*, dla prymy i komplety, *cursus* ambroziańskiego, udokumentowanych w *Manuale ambrosianum* z Valtravalia;

- świadectwo *Liber horarum* z Silos z XI w., tekstu liturgicznego z Półwyspu Iberyjskiego;

- tekst *Ordo Officiorum Ecclesiae Lateranensis* z XII w.;

- wyjątkowe świadectwo *Ordinarium* papieża Innocentego III;

- prezentacja dysertacji *L'Office divin chez les Frères Mineurs au XIIIe siècle: son origine, sa destinée* Arsène'a Le Carou, w której autor podjął się próby przedstawienia pochodzenia oficjum Braci Mniejszych z XIII w. Podczas swojego badania posłużył się Kodeksem św. Anny z Monachium, *Ceremoniale ordinis minorum vetustissimum* i *Konstytucjami Kapituły Generalnej z Narbony*. Przedstawił: *preces dominicales* dla komplety, *preces longiores* dla nieszporów, laudesów, tercji, seksty, nony, *preces feriales* i *preces dominicales* dla prymy. *Preces* te między innymi składały się z wersetów psalmicznych;

- tekst *preces* z *Brewiarza Kanonika Johanna Arwilrego (Ahrweilera)* z 1260 r., wariacji już wymienionych *Orationes maiores sive Preces ad Laudes matutinas et ad Vesperas dicendae* z IX w. Taki typ *preces* zwany *capitella de psalmis* był używany podczas nieszporów na Zachodzie w różnych wersjach. Była to lista wezwań zaczynająca się od wezwania wstawienniczego (za osobę lub za grupę osób) i któremu przyporządkowany był werset z psalmu;

- opracowanie *Ordo Officiorum* z katedry z Lukki, datowanego na koniec XIII w., w którym redaktorzy nie umieścili *preces*;

- świadectwo dotyczące sprawowania godzin kanonicznych przy pomocy *Breviarium Gothicum secundum regulam beatissimi Isidori*;

- księga *Breviarium romanum ex sacra potissimum Scriptura et probatis sanctorum historiis collectum et concinnatum (Breviarum sanctae Crucis)*;

- adaptacja *Breviarum sanctae Crucis* zwana *Breviarium Colbertinum* używana przez Jeana-Baptiste'a Colbert'a;

– studium historyczne Angelo Lameriego *La „Pontificia Commissio de sacra liturgia praeparatoria Concilii Vaticani II”*. *Documenti, Testi, Verballi*, na podstawie źródeł przechowywanych w Tajnym Archiwum Watykańskim, dotyczące tworzenia się schematu przyszłej konstytucji o liturgii;

– posoborowa publikacja *Preces ad Laudes matutinas et ad Vesperas Officii Divini instaurandi* przedstawiająca 1257 modlitewnych formuł wchodzących w skład *preces*.

Dla przedstawienia obecności wersetów psalmicznych w *preces* podczas sprawowania godzin kanonicznych na przestrzeni poszczególnych epok Kościoła skorzystano z wielu różnych źródeł.

Początki modlitw za wszystkich, jako realizacja nauki św. Pawła w 1 Tm 2,1–4, sięgają pierwszych wieków Kościoła. Możemy je dostrzec w następujących źródłach: *Liście do Kościoła w Koryncie* św. Klemensa Rzymskiego napisanym około 96 r.; *1 Apologii* św. Justyna odzwierciedlającej m.in. przebieg niedzielnej Eucharystii; dziełach Tertuliana *Apologetyk* i *O modlitwie*; świadectwach św. Cypriana w *De dominica oratione* i jego *Listach* 11, 59, 76; *Tradycji apostoelskiej*, która wskazuje, że po namaszczeniu czoła nowo ochrzczeni zanosili ze zgromadzonymi wiernymi wspólnotową modlitwę; *Liście* Nowacjana, który jest odpowiedzią na korespondencje Cypriana; komentarzu Ambrozjastra *Ad Timotheum prima*. Generalnie praktyka modlitwy za wszystkich, w różnych intencjach i za wielu, jest obecna w Kościele od jego początków, ale wykazane źródła nie podają jej euchologii. Jedynie w zapisie *Tradycji apostoelskiej* odnajdujemy informację o lokalizacji wspólnotowej modlitwy w czasie liturgicznej akcji i że w jej zanoszeniu biorą udział nowo ochrzczeni.

Analizując źródła, które mówią o praktyce sprawowania codziennej modlitwy jako *cursus* monastycznego w Egipcie, zauważamy, że ani w *De institutis coenobiorum* Jana Kasjana, ani w *Regule* św. Pachomiusza nie wspomina się o żadnej formie *preces*. Natomiast w *Liście* 11 św. Bazylego jest mowa o „aniele pokoju”, w którym to wyrażeniu liturgista Robert Taft widzi rodzaj modlitwy wstawienniczej – litanii z prośbami zanoszonej w *cursus* katedralnym w Kapadocji. Zaś Jan Chryzostom, związany z *cursus* katedralnym w Antiochii, w dwóch swoich zapisach potwierdza praktykę modlitwy w różnych intencjach, zanoszonej przez tych, którzy otrzymali chrześcijańskie wtajemniczenie. Mówi o tym w *Homilii* VI do 1 Listu do Tymoteusza i w *In duas homilias de prophetiarum obscuritate*. Wyjątkowym źródłem związanym z Antiochią są *Konstytucje apostoelskie* pochodzące z ok. 380 r. W tej kompilacji różnych tekstów jest także odnotowana modlitwa litanijna. Jest to modlitwa w różnych intencjach i za wielu wraz z formułą *Kyrie eleison* zanoszoną podczas sprawowania Eucharystii, która po nieznacznym modyfikacjach była także używana jako *preces* podczas kanonicznej godziny porannej i wieczornej. Redagując te modlitwy, skorzystano z kilku wersetów psalmicznych.

Natomiast czytając dziennik *Pielgrzymka Egerii*, pochodzący z końca IV w., dowiadujemy się o *cursus* katedralnym w Jerozolimie. Autorka

dziennika mówi o nieszporych sprawowanych w bazylice Anastasis, podczas których diakon wypowiada wezwania, a dzieci odpowiadają formułą *Kyrie eleison*. Z porównania odnotowanego w dzienniku wynika, że w liturgicznym środowisku, z którego pochodziła Egeria, w tym momencie wybrzmiewała formuła *Miserere Domine*. Równocześnie świadectwo to wspomina, że podczas wigilii, która przygotowywała do dnia Pańskiego, po psalmach i modlitwach następowało polecenie Bogu wszystkich. O *cursus* miejsko-monastycznym w Antiochii dowiadujemy się co nieco z dwóch zapisów Jana Chryzostoma. Z *Homilii* 14 do 1 Listu do Tymoteusza i *Homilii* 68 do Ewangelii według św. Mateusza, w których brak wzmianki o *preces* w *Officium*.

Przedstawienie schematu *cursus* miejsko-monastycznego w Kapadocji ciągle jeszcze przysparza badaczom trudności. Wspomniany już wcześniej R. Taft na podstawie świadectw św. Bazylego: *Regulae fusius tractatae* i *Listu* 2 do Grzegorza z Nazjanzu oraz anonimowego dzieła *De virginitate* wysuwa hipotezę, że nieszpory miejsko-monastyczne w Kapadocji kończyły się modlitwami wstawienniczymi. W dziele *De sacramentis* jest umieszczone motto: „Pragnę we wszystkim naśladować Kościół rzymski, ale przecież i my mamy ludzkie wycucie. Dlatego to, co gdzie indziej nader słusznie się przechowało, starannie zachowujemy”³², przy pomocy którego autor tego zapisu – św. Ambroży – przeprowadził reformę liturgii w Mediolanie. W zestawionych przez niego zapisach, takich jak *De virginibus*, *De virginitate* i *In psalmum David CXVIII expositio*, jest mowa o zanoszeniu modlitw siedem razy w ciągu dnia, o wigilii jako formie przygotowania do niedzieli, a także o elementach wchodzących w skład oficjum. Niestety, źródła te nie mówią o *preces*.

Z *Listu* 127 autorstwa Hieronima wynika, że biskup Atanazy przybył do Rzymu ok. 340 r. List nie podaje informacji na temat codziennej synaksy w Rzymie, ale w *Apologii własnej ucieczki* biskup Atanazy napomknął o zanoszeniu modlitw wstawienniczych w 356 r. przez wspólnotę chrześcijan zebraną w kościele św. Teonesa. Wspólnota ta została otoczona przez żołnierzy, którzy z nakazu cesarza mieli pojmać Atanazaego. W czasie tej modlitwy brzmiał refren – werset psalmiczny: *Bo na wieki miłosierdzie Jego* (Ps 135,1).

Chociaż, jak wiemy z naukowych badań, obecność zakonów w Rzymie jest znacząca i ważna, to w analizowanych źródłach dotyczących Kościoła w Wiecznym Mieście, w *Księdze Pontyfików* i w *Liber diurnus romanorum pontificum*, brak jest informacji o *preces*. O stosowaniu znanej i używanej także dzisiaj formuły *Kyrie eleison* w Rzymie mówi nam Grzegorz z Tours w swojej *Historii Franków* oraz Grzegorz Wielki w *Liście* IX do Jana, bisku-

³² AMBROŻY, *Sakramenty* III,1,5; AMBROŻY, *Sakramenty*. (Katechezy o obrzędach wtajemniczenia chrześcijańskiego), przekład L. GŁADYSZEWSKI, [w:], AMBROŻY, *Wybór pism dogmatycznych*, przekład i oprac. L. GŁADYSZEWSKI, Sz. PIESZCZOCH, POK, t. 26, Poznań–Warszawa–Lublin 1970, s. 68.

pa syrakuzańskiego. Jeden z kanonów Synodu w Vaison z 529 r. nakazuje, aby zgodnie z praktyką wschodnich prowincji Italii podczas matutinum i nieszporów w Galii używać *Kyrie eleison*. Zatrzymując się jeszcze na osobie Grzegorza Wielkiego, warto nadmienić, że jako diakon – dyplomata przebywał on w Konstantynopolu, gdzie pisał *Moralia in Job*³³. W komentarzu tym mówi o *preces* jako rozwlekłych błaganiach do Pana, ale z tego zapisu nie wynika, żeby miał na myśli *preces* zanoszone podczas godzin kanonicznych.

Reguły powstałe na terenach Italii przedstawiają m.in. schematy oficjów. W *Regule Mistrza* prawie zawsze wszystkie kanoniczne godziny kończą się formułą *rogus Dei*. Alessandro Pratesi, który badał jej występowanie w starożytnych zapisach, twierdzi, że jest to: *precatio, litaniae, Kyrie eleison*, a więc modlitwa błagalna. Natomiast w *Regule* św. Benedykta godzinę kończyły: *supplicatio litaniae, litania, Kyrie eleison*. Komentatorzy tego źródła widzą w tych formułach rodzaj lub rodzaje *preces* – modlitwy błagalne. Wspomniany już Jan Kasjan przybywa do Marsylii pod koniec pierwszej dekady V w. i pisze tam *De institutis coenobiorum* oraz *Collationes Patrum*. W źródłach tych nie mówi się o jakiejś liturgicznej formie *preces*, chociaż w *Collationes Patrum*, w *Rozmowie IX z abba Izaakiem* autor na podstawie 1 Listu do Tymoteusza 2,1 przedstawia cztery rodzaje modlitw: *obsecrationes, orationes, postulationes* i *gratiarum actiones* jako konieczne i pożyteczne dla ludzi. Inne reguły powstałe w Galii w V i VI w.: *Reguła Świętych Ojców Serapiona, Makarego, Pafnucego i Makarego Drugiego; Druga Reguła Ojców; Reguła Świętego Ojca Makarego; Trzecia Reguła Ojców i Reguła Wschodnia* także nie mówią o żadnej modlitwie wstawienniczej czy litanijnej. Natomiast pochodzący z tego środowiska biskup Cezary z Arles w *Regule dla dziewic* podaje, aby w dzień świąteczny po lekturze było *capitellum*, które ma kończyć godzinę. *Capitellum* to pochodziłoby zdaniem badaczy z wersetów psalmicznych i byłoby rodzajem litanii wstawienniczej. Także ta sama *Reguła* nakazuje, aby *capitella* kończyły tercję, sekstę, nonę i prymę. Reguła ta nic nie mówi o stosowaniu *Kyrie eleison* w tym liturgicznym środowisku, zauważa ją dopiero *Reguła dla mnichów* biskupa Aureliana. Nakazuje on, aby każda godzina oficjum miała potrójne *Kyrie eleison*, przed psalmodią i po niej, jak i po *capitellum* kończącym.

Świadectwa mówiące o istnieniu *preces* w zachodniej liturgii katedralnej pochodzą także z prowincji kościelnych ulokowanych na Półwyspie Iberyjskim i południowej Galii. Grzegorz z Tours opisuje niedzielne poranne oficjum, które zawierało *benedictio*, Psalm 50, *alleluiaticus* z *capitellum*. Na podstawie tego źródła wspomniany już R. Taft wnioskuje, że oficjum niedzielne *matutinum* kończyło się *capitellum*. O *capitellum* wspomina kanon 30 kościelnego Synodu w Agde z 506 r. Wieczorna godzina była zakończo-

³³ Por. L. NIEŚCIOR, *Wprowadzenie*, [w:] GRZEGORZ WIELKI, *Komentarz do Księgi Hioba*, t. 1, *List, przedmowa, Księgi I–IV*, przekład T. FABISZAK, A. STRZELECKA, R. WÓJCIK, *wprowadzenie i oprac.* L. NIEŚCIOR, *ŻłMon*, t. 39, Kraków 2006, s. 10.

na hymnem, po którym były *capitella* pochodzące z psalmów – *post hymnos capitella de psalmis dicantur*. Była to zdaniem Balthasara Fischera litanijna modlitwa zbudowana z wersetów psalmicznych lub, jak twierdzi Vincenzo Raffa, typ psalmodycznego centonu. Natomiast, jak już wcześniej wskazaliśmy, Synod w Vaison w 529 r. wprowadził recytację *Kyrie eleison* do liturgii: matutinum, niesporów i Eucharystii. Przedstawiając to środowisko, należy dodać i wskazać, że analiza niektórych kazań Cezarego z Arles (*Kazanie* 69, 76, 118) oraz miejscowych reguł skłoniła R. Tafta do przedstawienia katedralnej świątecznej godziny *matutinum*, w której po hymnie występowały psalmiczne modlitwy wstawiennicze – *capitella*, przed modlitwą na pochyle.

Wyjątkowe źródło epoki starożytnej Kościoła to *Regula coenobialis* irlandzkiego mnicha Kolumbana, który w rozdziale *De cursu psalmorum* mówi o synaksie, którą zachowują mnisi. Píše, że do recytowanych psalmów są dołączone wezwania wstawiennicze w formie *versiculi*, odnoszące się do sześciu kategorii osób. W *Antyfonarzu z Bangor* badacze dostrzegają realizację tego kolumbiańskiego polecenia. W dziele tym, powstałym między 680 a 691 r., jest tekst *preces*, modlitw wstawienniczych za różne osoby lub kategorie osób. *Preces* te są zbudowane z antyfon i przypisanych do nich oracji. Piszący te antyfony skorzystał z wersetów psalmicznych pochodzących z wielu psalmów, najczęściej należących do grupy lamentacji osobistych lub narodu.

Kończąc panoramę źródeł związanych z epoką starożytną Kościoła, warto jeszcze raz wspomnieć o liturgicznym środowisku na Półwyspie Iberyjskim. Jednym z jego wyjątkowych reprezentantów jest Izydora z Sewilli, który w dziele *De ecclesiasticis officiis* omawia poszczególne części godzin kanonicznych. Mówi także o istniejącym w Kościele zwyczaju, „aby przedstawiać Bogu modlitwy przeciwko chorobom duszy”. Niestety, ten ojciec Kościoła nie wskazał żadnej formy *preces*, która byłaby wówczas stosowana. Również jego *Regula monachorum*, tak jak i te autorstwa św. Fruktuoza z Bragi: *Regula monachorum* i *Regula monastica communis*, nic nie mówią o *preces* w oficjum. Dopiero w kanonie 13 zatwierdzonym na IV Synodzie w Toledo w 633 r. jest mowa o wykonywaniu *preces* zgodnie z nauczaniem zawartym w 1 Liście do Tymoteusza 2,1–2.

Także przedstawiając obecność wersetów psalmicznych w *preces* godzin kanonicznych w epoce średniowiecza skorzystano z wielu i różnych źródeł. Na terenie Królestwa Franków Chrodegang pisze dzieło *Regula Canonicorum*, które miało za cel promowanie życia wspólnotowego wśród duchowieństwa w Metz. Niestety, zapis ten nie oddaje starannego schematu godzin i ich elementów. Niemniej jednak ze świadectwa Pawła Diakona wiemy, że Chrodegang chciał, aby prezbiterzy przyjęli i sprawowali w oficjach rzymską kantylenę. Także z Królestwa Franków, z opactwa Sankt Gallen, które przyjęło regułę benedyktyńską, z końca VIII w. pochodzą dwa *ordines* dotyczące sprawowania *Officium*. W *Ordo romanus XVI (instructio ecclesiastici ordinis)* i *Ordo romanus XVII (breviarium ecclesiastici*

ordinis) jest mowa o elementach, które wchodziły w skład wigilii – nocnego czuwania. Podczas czuwania po hymnie *Te Deum laudamus* następował *versus et Kyrie leison*. Niestety, wydawcy *ordines* nie przekazują bliższych informacji na temat wersetu przed *Kyrie leison*.

Wśród świadectw z czasów Cesarstwa Zachodniego, w którym przeprowadzono ujednoczenie życia monastycznego w 816 i 817 r., są *Synodi primae Aquisgranensis decreta authentica* i *Synodi secundae Aquisgranensis decreta authentica*, w których brak informacji o jakiejś formie *preces*. Ale inne źródło z tego reformatorskiego środowiska, *Actuum praeliminarium synodi primae Aquisgranensis commentationes sive Statuta Murbacensia* z 816 r., świadczy o znajomości formuły *Kyrie eleison*, którą należy śpiewać, stojąc. Co więcej w tym środowisku reformatorskim, jak wskazują *Capituli Novatiarum de his in Quibus praeceptum regulae et constitutiones novellorum conciliorum acutius nos considerare et promptius exercere iussio imperialis nos ammonet* z 817 r., powstałe prawdopodobnie przed II Synodem w Akwizgranie, w klasztorze *Indensis abbatiae*, który został wzniesiony dla Benedykta z Aniane przez cesarza Ludwika I Pobożnego, powstała formuła *Kyrie eleison, Chryste eleison, Kyrie eleison*, znana przez następne wieki i używana jako element składowy *preces*.

Innym źródłem z tamtych czasów jest dzieło *De clericorum institutione* Rabana Maura napisane w 819 r., w którym autor podjął się próby ujednoczenia liturgii na terenach, gdzie panowali Karolingowie. Świadectwo to mówi o godzinach kanonicznych, ale bez wykazania ich struktury. Znajdujemy w nim także wyjaśnienia czterech rodzajów modlitw: prośb, modlitw, błagań i dziękczynień zanoszonych do Boga. Raban Maur nawiązuje do Jana Kasjana, do jego *Collationes Patrum*, i podkreśla, że te cztery rodzaje modlitw są okazją dla zanoszenia żarliwych prośb. Autor dzieła nie podał ich przykładu ani ich miejsca w *cursus* kanonicznych godzin. Do tego środowiska należy także liturgista Amalary z Metz i jego *Liber de ordine antifonarii*, w którym zostawia dwie formy *preces*. Jedna z nich jest przypisana do prymy, a druga do tercji, seksty, nony, matutinum i nieszporów. Wersety psalmiczne w obu tych formach są elementem składowym *preces*, które to mają charakter pokutny.

Na podstawie wydania krytycznego *Manuale ambrosianum* z Valtravalia jesteśmy w stanie przedstawić zapis liturgii ambrożyjskiej, zanim została ona poddana wpływom monastyczno-karolińskim. W źródle tym są także dwie formy *preces*, w których są wersety psalmiczne. *Preces* prymy rozpoczynały się od symbolu Atanazego, a *preces* komplety od wersetu: *Custodi nos Domine*. Dla godzin mniejszych w tym źródle nie odnotowano *preces*. Natomiast o dwunastokrotnym *Kyrie* stosowanym podczas liturgii porannej w niedzielę Wielkiego Postu wspomina *Beroldus sive Ecclesiae Ambrosianae Mediolanensis kalendarium et ordines saec. XII*.

Liturgię kanonicznych godzin na Półwyspie Iberyjskim oddaje *Liber horarum* z Silos z XI w., w którym modlitwy *preces*, a zostało ich odnotowanych 14, były zanoszone w *Ordo post completam*, godzinie typowo mo-

nastycznej. Nie są one zbudowane z wersetów z psalmów, ale ich słownictwo jest biblijne.

Ciągle niewiele jest opracowań dotyczących opactwa w Cluny i jego liturgii. W *Antiquiores consuetudines Cluniacensis monasterii* jest mowa o liturgii, a także o *preces* w *Officium*. I tak podczas *preces*: nokturnów, matutinum, tercji, seksty, nony i nieszporów zanoszą się 14 wersetów, w czasie prymy jest ich 31, a podczas komplety 17. Liczba wersetów jest zmienna i tak w matutinum i nieszporach okresu Adwentu może być ich 20. Niestety, autor tego zapisu, Ulrich z Zell, nie podał treści tych wersetów. W kluniackim *Officium* zazwyczaj były zanoszone po modlitwie *Ojcze nasz*, ale podczas prymy po Modlitwie Pańskiej i Symbolu Apostolskim.

Czasy reformy zapoczątkowanej przez Grzegorza VII reprezentuje Bernold z Konstancji, który w dziele *Micrologus de ecclesiasticis observationibus* pisze o *preces*, które zgodnie z rzymskim zwyczajem są zanoszone w Wielki Czwartek, Wielki Piątek i Wielką Sobotę podczas porannych laudesów po *Benedictus*. Dodaje, że w ciszy odmawiano *Kyrie eleison*, *preces et orationes*. Natomiast biskup Jan z Avranches (Jan d'Avrenche) w dziele *De officiis ecclesiasticis* stosuje termin *preces*. W prymie zanoszonej świętem, gdy dziękuje się Pasterzowi, że w zdrowiu przebiegła noc, modlitwami i łzami (*precibus et lacrymis*) wyraża się żal. Ta godzina, poza Triduum Paschalnym i siedmioma dniami Paschy, kończyła się Modlitwą Pańską, symbolem, *capitulum* i kolektą. W innym miejscu jest mowa, że *preces* były odmawiane po *capitulum* w dni powszednie, jak również, że były elementem tercji, seksty, nony, nieszporów i komplety. Opuszczano je jedynie w *Officium matutinale*, ale tylko wówczas, gdy wypadało święto. Niestety, Jan z Avranches nie zapisał ich.

Papież Paschalis wzywa do Rzymu kanoników regularnych od św. Frigidiana z Lukki. Ich zadaniem jest przeprowadzenie reformy kanoników na Lateranie. Bernard z Porto został ich przełożonym w latach 1139–1143 i jemu Ludwig Fischer przypisuje autorstwo *Ordo Officiorum Ecclesiae Lateranensis*, w którym to źródle franciszkanin Arsène Le Carou odnotował obecność *preces* w prymie i komplecie, ale nie wykazując ich treści. W tym *Ordo* są teksty opisujące przede wszystkim liturgię Mszy Świętej i oficjum, ale ich zapis nie pomaga w precyzyjnym odtworzeniu schematów i treści modlitw. Innym źródłem opisującym liturgię w XII w. jest *Summa de ecclesiasticis officiis* Jeana Beletha, w której autor mówi o *preces*, charakteryzując je jako modlitwy wypływające z dobrego serca. Od tego dzieła zależy *Mitræ seu de Officiis ecclesiasticis summa* autorstwa Sykarda z Kremony. Publikacja ta była dedykowana duchownym i komentowała liturgię metodą Amalarego z Metz. We wszystkich kanonicznych godzinach jako ich element widnieją *preces*. Sykard, opisując prymę, umieścił w opisie informacje, za kogo wezwania *preces* są wykonywane: *za wykonującego czynność, za królów, za lud*. Podczas godzin mniejszych w dni powszednie *preces* są zanoszone, ale w święta są pomijane. Autor odnotował tylko jeden należący do nich werset psalmiczny: *Ja powiedziałem, Panie, zmiłuj się nade mną*.

Preces są także obecne w nieszporach i komplecie. Niestety, ich pełnego zapisu w tym źródle brak.

Wyjątkowym świadectwem z początku XIII w. jest *Ordinarium* papieża Innocentego III, w którym są obecne *preces*, a ich elementem jest wiele wersetów psalmicznych. Obecne one były w prymie, laudesach, nieszporach i komplecie. Dokument ten identyfikuje także *capitula*, zbudowane z intencji i wersetów psalmicznych. Wersety psalmiczne umieszczone w *preces* pochodzą z psalmów o charakterze lamentacji. Jak wskazuje *Kronika*, której autorem jest Salimbene z Parmy, *Ordinarium* papieża Innocentego III powstało z racji zwołania soboru do bazyliki na Lateranie. Równocześnie ten sam papież zwolnił duchownych – *capellares* – z odmawiania modlitw – *preces maiores*, o czym pisze Rudolf de Rivo w swoim *De Canonum observantia*. Sobór Laterański IV pozwalał na powstawanie nowych zakonów w Kościele, ale miały one przyjąć jakąś już znaną i zatwierdzoną wcześniej regułę. Mimo tego stwierdzenia papież Innocenty III zatwierdził regułę Braci Mniejszych, którzy przyjęli *officium* papieskiego dworu jako własne i wraz z rozrastaniem się zgromadzenia zanosili je wszędzie tam, dokąd dotarli. Kończąc prezentację źródeł z epoki średniowiecza, należy jeszcze wskazać świadectwo sprawowania godzin kanonicznych przy pomocy *Breviarium Gothicum secundum regulam beatissimi Isidori*. Tekst ten został opublikowany w 1502 r. i zawiera bardzo wiele kompozycji *preces*, ale nie były one zanoszone przez wszystkie dni roku kościelnego i podczas każdej godziny liturgicznej. Charakteryzują się tym, że zasadniczo nie przytaczają wersetów z Księgi Psalmów.

W epoce nowożytnej Kościół także realizuje naukę modlitwy w różnych intencjach i za wielu. Świadczy o tym *Collectarium Wawelianum ante 1526*, w którym znajdują się *preces* – *preces maiores*, zbudowane m. in. z wersetów psalmicznych, a zanoszone podczas matutinum i nieszporów. Natomiast *preces minores* mają takie godziny, jak: pryma, tercja, seksta, nona i kompleta, i dodatkowo *Ad Primam Capitulum* zawiera kompozycję zbudowaną z wielu wersetów psalmicznych. Franciszek de Quiñones (Quignon) otrzymał od papieża Klemensa VII w 1529 r. zadanie opracowania brewiarza. Chociaż we wstępie do jego *Breviarium romanum ex sacra potissimum Scriptura et probatis sanctorum historiis collectum et concinnatum (Breviarum sanctae Crucis)* jest mowa o potrzebie *preces* w *Officium*, to sama księga ich nie zawiera. *Breviarum sanctae Crucis* nie odeszło do lamusa, ale po wykonaniu w nim pewnych przeróbek było w XVII w. używane przez Jeana-Baptiste'a Colberta. W brewiarzu tym zwanym *Breviarium Colbertinum* spotykamy trzy rodzaje *preces*. Dwa z tych rodzajów są zbudowane z wersetów psalmicznych.

Owoce Soboru Trydenckiego jest *Breviarium Romanum* z 1568 r. Redaktorzy umieszczonych w nim *preces* skorzystali z dziedzictwa *Ordinarium* Innocentego III. *Preces* zbudowane m.in. z wersetów psalmicznych są umieszczone w prymie sprawowanej w niedzielę, w prymie podczas dni feriałnych, w tercji, sekście, nonie, laudesach i nieszporach. Generalnie

dzieli się je na: *preces* niedzielne i *preces* ferialne. Papież Pius X wprowadził do tego potrydenckiego brewiarza wezwania za papieża, za biskupa i za dobroczyńców do *preces* laudesów i nieszporów. Tylko po jednym wezwaniu, po *oremus pro beatissimo Papa nostro*, umieszczono werset psalmiczny.

Czasy najnowsze historii Kościoła na polu liturgii są związane m.in. z aktywnością ruchu liturgicznego, który to ruch został doceniony w encyklice *Mediator Dei*. Zarazem Pius XII w 1948 r. powołał komisję – *Commissio Piana*, która miała przeprowadzić reformę generalną liturgii. Sekcja historyczna będąca częścią komisji dość szybko opublikowała rezultaty swojej pracy, proponując aby *preces* długie nosiły nazwę *preces solemnes*, a *preces* krótkie były nazywane *preces ordinariae*. Nie podano, z jakich wersetów psalmicznych winny być złożone. Dekretem *De rubricis ad simpliciore formam redigendis* w 1955 r. zmieniono zasady zanoszenia *preces feriales*. Były one przypisane tylko do niektórych dni tygodnia w czasie Adwentu, Wielkiego Postu, Męki Pańskiej i suchych dni.

Brewiarz Rzymski z 1961 r. nie ma już podziału na *preces feriales* i *preces dominicales*. *Preces* są zanoszone wyłącznie w środy i piątki podczas laudesów i nieszporów okresu Adwentu, Wielkiego Postu, Męki Pańskiej, suchych dni we wrześniu, jak również podczas laudesów w soboty suchych dni z wyjątkiem soboty w oktawie Zesłania Ducha Świętego. Modlitwy te mają charakter pokutny i zanoszą się na klęcząco. Są one przede wszystkim zbudowane z wersetów psalmicznych. W 1959 r. została powołana Komisja Przedprzygotowawcza, która miała przygotować tematykę obrad Soboru Watykańskiego II. Postulaty, jakie otrzymała, dotyczyły także brewiarza i *preces*. Niektórzy proponowali, aby usunąć *preces* ferialne, zaś inni, aby je odnowić. Centralna Komisja Przygotowawcza składała się z dziesięciu komisji przygotowawczych, tematycznych. Wśród nich była także Przygotowawcza Komisja Liturgiczna, której praca zaowocowała schematem przyszłej konstytucji o liturgii.

W schemacie zatwierdzonym przez papieża Jana XXIII 13 lipca 1962 r. był artykuł 72b, mówiący: *Vesperis cotidie Preces inserantur pro variis necessitatibus mundi et Ecclesiae*. Po ponad roku obrad soborowych i pracy Soborowej Komisji ds. Liturgii *Konstytucja o Liturgii Świętej* została przyjęta przez ojców soborowych 4 grudnia 1963 r. Pomimo głosu jednego z ojców soborowych, aby *preces* były w laudesach, w rozdziale IV *Konstytucji o Liturgii Świętej*, który dotyczy *Liturgia Horarum*, nie mówi się nic o *preces* – elemencie kanonicznych godzin. Artykuł 72 z jego trzema podpunktami (a, b, c) został przez ojców soborowych odrzucony. Już na początku 1964 r. papież Paweł VI powołał *Consilium*, organizm, który miał między innymi zaprezentować odpowiednie osoby, które będą zajmować się rewizją liturgicznych ksiąg, jak również kierować pracami grup studyjnych odpowiedzialnych za wdrażanie liturgicznej reformy. Już podczas pierwszego spotkania w kwietniu 1964 r. prowadzący (relator) *Coetus IX A.G. Martimort* w części swojej prezentacji dotyczącej elementów składowych *officium* pytał, „czy należy dodać litanie lub *preces* do laudesów i nieszporów”. Z racji

odpowiedzi pozytywnej z czasem został powołany *Coetus XII bis* odpowiedzialny za przygotowanie *preces* dla *Liturgia Horarum*. Efekt pracy tej grupy to liczne *schemata*. Na ich postawie jesteśmy w stanie prześledzić ewolucje myśli o obecności *preces* i ich zapisu tekstualnego dla dzisiejszej celebracji godzin kanonicznych. Jedynym opublikowanym owocem pracy *Coetus XII bis* po utworzeniu z jej członków *Commissio specialis ad instaurationem liturgicam absolvendam* jest tekst *schemata nr 348*. W *schemata nr 348* nie ma propozycji wszystkich *preces* dla przyszłej Liturgii Godzin, ale oprócz nowych formuł, mających się znaleźć w przyszłych *preces laudesów* i niesporów, podaje się także ich źródła. Dla kilkudziesięciu tych formuł wskazano jako źródło werset lub wersety psalmiczne. Redaktorzy *Liturgia Horarum* ogłoszonej w latach 1971–1972 korzystają z rezultatów pracy wyżej wspomnianych grup studyjnych i zamieszczają na stronach tej liturgicznej księgi formuły *preces* przez nich opracowane. Formuły te także zostały umieszczone w *Liturgia Horarum editio altera* z 2000 r.

Temat dysertacji „Wersety psalmiczne w *preces* godzin kanonicznych. Studium historyczno-liturgiczne”, został zrealizowany przy pomocy metody historyczno-genetycznej. Dokonano tego, badając komponent *preces* na przestrzeni wieków, rozpoczynając od pierwszych świadectw realizujących zadanie zostawione przez Apostoła Narodów w 1 Tm 2,1–4, poprzez kolejne fazy rozwoju myśli Pawłowej, aż do obecnie obowiązującej formy *preces* zawartej w *Liturgia Horarum*³⁴. Dlatego też poszczególne źródła zostały zaprezentowane w sposób chronologiczny, tak aby czytelnik mógł odnotować pojawienie się w historii liturgii konkretnego rodzaju *preces* wraz z umieszczonymi w nich wersetami psalmicznymi, dostrzegł jego rozwój i jego zanik. Dodatkowo w pracy skorzystano z Nieliturgicznych źródeł i licznych publikacji w celu przybliżenia czytelnikowi ogólnego obrazu rozwoju kultu w momentach pojawiania się w liturgii Kościoła nowych rodzajów *preces* z zawartymi w nich wersetami psalmicznymi. W dysertacji posłużono się metodą deskryptywną. W tym miejscu, mówiąc o metodzie historycznej badań na polu liturgii, warto odnotować głos prawosławnego teologa Alexandra Schmemanna (zm. 1983), który mówi, że „badanie historyczne nie ma mocy doprowadzania przez swoje wyjaśnienia do pierwotnego stanu waloru witalnego liturgii. Jednakże może pomóc teologowi w inny sposób: odróżniając to, co istotne, od tego, co drugorzędne”³⁵. Skorzystano także z metody porównawczej. Zestawiono owoc pracy *Grupy studyjnej XII bis* odpowiedzialnej z ramienia *Consilium* za przygotowanie posoborowych *preces*, dla których źródłem był werset lub wersety psalmiczne, z ich obecnością w *Liturgia Horarum editio typica* (1971–1972). Następnie tak-

³⁴ Por. S. ARASZCZUK, *Metody stosowane w badaniach nad liturgią*, [w:] *Badania nad liturgią w Polsce po Vaticanum II. Historia – kierunki badań – metodologia*, Studia liturgiczne, red. Cz. KRAKOWIAK, W. PAŁECKI, t. 11, Lublin 2015, s. 135, 137.

³⁵ Por. A. SCHMEMANN, *Liturgia e tradizione. Per una cultura della vita nuova*, Pubblicazioni del Centro Aletti, Roma 2013, s. 33.

że porównano *preces*, które mają swoje źródło w wersecie lub wersetach psalmicznych, zamieszczonych w *Liturgia Horarum editio typica*, z *preces* dzisiaj obowiązującymi, zawartymi w *Liturgia Horarum editio typica altera* z 2000 r.

Dysertacja została podzielona na cztery rozdziały zgodnie z periodyzacją zaproponowaną przez Mariana Banaszaka we współczesnym, całościowym i ogólnie dostępnym rodzimym podręczniku do historii Kościoła³⁶.

Rozdział I zatytułowany *Epoka starożytności (30–692)* będzie ujmował zagadnienie chronologicznie i będzie podzielony na dwa podrozdziały. Pierwszy noszący tytuł *Pierwsze świadectwa modlitwy wstawienniczej* przedstawi życie Kościoła w pierwszych wiekach i jego świadomość zanosenia przez wspólnotę wyznawców Jezusa Chrystusa modlitw wstawienniczych, zgodnie z nauką św. Pawła w 1 Tm 2,1–4. Natomiast podrozdział drugi, zatytułowany *Officium Divinum*, przedstawi początki tworzenia się wspólnotowej chrześcijańskiej modlitwy przypisanej do konkretnej chwili dnia, której elementem fundamentalnym były psalmy. Przed przedstawieniem poszczególnych typów oficjów powstałych w starożytności zostanie wyjaśnione słowo *cursus*, hasło o podstawowym znaczeniu dla poznania dziedzictwa kanonicznych godzin. Podrozdział ten będzie chronologiczną listą różnych *cursus* odtworzonych na podstawie różnorodnych źródeł i ich opracowań. Dopełnieniem każdego wykazanego *cursus* będzie wskazanie w nim obecności lub nieobecności formy *preces*, ich ulokowania w strukturze godziny i, jeśli to możliwe, zapisu tekstualnego wraz ze wskazaniem obecności wersetu psalmicznego.

W drugim rozdziale pracy zatytułowanym *Epoka średniowiecza (692–1517)* badanie myśli Pawłowej będzie kontynuowane przez poszukiwanie w licznych świadectwach tego okresu obecności *preces* zbudowanych z wersetów psalmicznych. Dlatego w historycznym rozwoju zostaną zaprezentowane środowiska, ośrodki, władcy, papieże, reformatorskie myśli, dzieła, autorzy modlitw wstawienniczych zbudowanych w oparciu o wersety psalmiczne i ich propagatorzy. W tej szerokiej prezentacji szczególna uwaga zostanie poświęcona rodzajowi powstałych *preces* i identyfikacji w nich wersetu psalmicznego.

W trzecim rozdziale noszącym tytuł *Epoka nowożytna (1517–1914)* zostaną odnotowane cztery liturgiczne księgi, w których jest mowa o *preces* lub które przedstawiają ich tekstualny zapis. Będą to: *Collectarium Wawelianum ante 1526*, *Breviarium sanctae Crucis*, *Breviarium Romanum* z 1568 r., *Breviarium Colbertinum*. Zostaną tekstualnie zaprezentowane te umieszczone w nich *preces*, w których jest obecny werset psalmiczny. Epoka ta kończy się na początku XX w., dlatego dodatkowo zostaną podane wiadomości na temat zaangażowania środowiska ruchu liturgicznego i papieża Piusa X na rzecz odnowy liturgii, w tym odnowy brewiarza.

³⁶ Por. M. BANASZAK, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 1–4, Warszawa 1986–1992.

Ostatni, czwarty rozdział jest zatytułowany *Czasy najnowsze (od 1914 r.)*. W nim także w sposób chronologiczny zostanie przedstawiony temat realizacji myśli Pawłowej jako zanoszenia przez Kościół modlitwy wstawienniczej – *preces* podczas godzin kanonicznych. Dlatego zostaną wskazane środowiska i osoby z nimi związane, jak *Commissio Piana*, Kongregacja Obrzędów, Komisja Przedprzygotowawcza odpowiedzialna za tematykę obrad przyszłego soboru, Komisja Przygotowawcza redagująca wstępny tekst dokumentu o liturgii na potrzeby obrad Soboru Watykańskiego II i głos ojców soborowych zgromadzonych na Soborze Watykańskim II. Zostaną także przedstawione *preces* i ich źródła w ostatniej wersji potrydenckiego brewiarza, w *Brewiarzu Rzymskim* z 1961 r. Natomiast w sposób detaliczny na podstawie protokołów zostanie zaprezentowana droga redakcji *preces* przebyta przez członków *Coetus a studiis IX* i *Coetus a studiis XII bis* wchodzących w skład *Consilium ad exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia* i odpowiedzialnych za wypracowanie ich zapisu dla posoborowej *Liturgia Horarum*. W opublikowanych w latach 1971–1972 *preces*, umieszczonych w posoborowej księdze do oficjum *Liturgia Horarum* i we wspólnie obowiązującej jej *editio typica altera*, podejmiemy się próby wskazania *intercessionis* i *invocationis*, których źródłem był werset psalmiczny.

Niektóre zapisy *preces* zostały oddane w niniejszej dysertacji w ich pierwotnym brzmieniu, chociaż starano się często oddać je w języku polskim – jakkolwiek efekt tego tłumaczenia nie jest zadowalający, ponieważ trzeba było tłumaczyć je raczej w sposób dosłowny niż poetycko. Jednak celem tych zabiegów było unaocznienie czytelnikowi psalmicznego pochodzenia tych wersetów.

Przez wieki w Kościele na Zachodzie posługiwano się różnymi wersjami Wulgaty. W identyfikacji *preces*, dla których źródłem był werset lub wersety psalmiczne, posłużono się w pisaniu publikacji dziełem *Bibliorum Sacrorum iuxta Vulgatum Clementinam. Nova editio. Breviario perpetuo et concordantiis aucta adnotatis etiam locis qui in monumentis fidei sollemnioribus et in liturgia Romana usurpari consueverunt*, curavit A. Gramatica, Typis Polyglottis Vaticanis 1951. Dlatego w pracy zastosowano taką numerację psalmów i takie sigła poszczególnych ksiąg, jakie występują w Wulgacie. Z racji szerokiego dostępu do tej wersji Wulgaty i dobrego jej przyjęcia w środowisku kościelnym możliwe, że autorzy redagujący *preces* posłużyli się nią w swojej pracy.

W celu zrealizowania tematu publikacji należało przeprowadzić szczegółową kwerendę w bibliotekach polskich, bibliotekach papieskich uniwersytetów w Rzymie i w Archiwum Niemieckiego Instytutu Liturgicznego w Trewirze. Dziękuję pracownikom tych jednostek za okazaną pomoc i życzliwość. Wyrazy wdzięczności kieruję do s. dr hab. Adelajdy Sielepin CHR za recenzję naukową, wsparcie i wiele cennych, inspirujących uwag. Dziękuję ks. prof. Jerzemu Stefańskiemu za udostępnienie mi z jego prywatnych zbiorów protokołów prac *Consilium ad exsequendam Constitutionem*

de Sacra Liturgia dotyczących *preces* dla posoborowej *Liturgia Horarum*, jak również paniom Agnieszce Cabie i Bogusławie Frontczak za pomoc w redakcji publikacji i rozwiązywaniu kwestii językowych.